

Ярослава Муравецька*

УДК 82.09(477):81'373.21

ДО Джерел картографії Івана Нечуя-Левицького

Стаття присвячена картографії пейзажів у прозі Івана Нечуя-Левицького і джерелам топографії письменника. З'ясовано функцію використання неукраїнських топонімів. Висвітлено українську модель реалізму, запропоновану Іваном Нечуєм-Левицьким у трактаті «Сьогочасне літературне прямування». Українська топоніміка проаналізована у руслі взаємозв'язку нації та національного пейзажу.

Ключові слова: Іван Нечуй-Левицький, картографічність, топографічність, Україна, національний, пейзаж.

Дослідники неодноразово підкреслювали картографічну точність Івана Нечуя-Левицького. Так, О. Білецький зазначав, що українська природа «<...> вперше в особі Нечуя-Левицького <...> знайшла спостерігача-живописця, у якого захоплення не заважало топографічній точності» [2, 304]. Сучасний вчений М. Тарнавський схожим чином відгукувався на творчість письменника: «Його особиста географія – це шлюб репрезентативної точності з пошуком краси» [16, 225].

З цими висловлюваннями важко не погодитись. Кожен твір Івана Нечуя-Левицького містить топографічну згадку, майстерно поєднану з пейзажем: «<...> ніби вирізується на небі півкруг з гір од Андріївської гори до Кирилівського монастиря, а далі знов синіють півкругом гори над Оболонню, закручуються в Вишгороді й досягають до Дніпра в сизій далечі» [8, 72]; «Внизу був спуск з Хрещатика на Поділ, по котрому валкою їхали екіпажі, рядками йшли й на гору і з гори проходжі» [14, 113]; «В Стеблеві, де кінчається містечко, де Рось виривається з тісних берегів, обставлених скелями, є дуже гарне місце» [10, 70].

Слід підкреслити саме українську географію письменника. Т. Гаврилова у статті «Топонімія творів Івана Нечуя-Левицького» слушно вказує на те, що письменник «обмежується головним чином Україною»: «“Неукраїнські” власні географічні назви, як правило, є позасюжетними, безпосередньо не пов'язаними з місцем подій» [4, 500–501].

Зазвичай закордонні назви служать своєрідними порівняннями – Іван Нечуй-Левицький наче вписує Україну у світовий контекст. Так, у «Ночі на Дніпрі» він порівнює красу українських лісів з горами Європи: «По один бік широких лук стояли суцільним рядком височезні осокори й дуби цілою, ніби суцільною масою, мов скелі наче десь в Альпах» [13, 194]; описуючи київську пожежу у оповіданні «Апокаліпсична картина в Києві», згадує грецькі острови: «Мені уявлялись скелисті береги острова Патмоси, бо одлиски тихо сипались по височезних домах на Андріївському спуску нижче од собору» [7, 261].

Т. Гаврилова зазначає, що «більшість уживаних автором географічних назв є реалонімами», тобто справжніми назвами, що створює ефект достовірності [4, 500]. Дослідниця вважає, основна мета їх використання – «локалізаційна, тобто вказівка на місце дії» [4, 502]. На нашу думку, топографія письменника виходила за межі лише означення простору дії: український простір мав ствердити існування України, яка на той час перебувала у межах двох країн, не маючи територіальної цілісності.

І. Лімборський слушно зауважив, що «перед тодішніми українськими письменниками постало складне питання: що можна вважати «українською реальністю» в умовах напівколоніального становища України?» [6, 41]. Для Івана Нечуя-Левицького це була ідея цілісної, вільної України, що зумовило картографічність та топографічність письменника, а також відповідні територіальні межі.

* **Ярослава Муравецька** – кандидатка філологічних наук, молодша наукова співробітниця відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 2019 року захистила дисертацію «Візуальні форми зображення в реалістичній прозі (на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького)».

Роздуми щодо зображення України знаходимо у статтях та листах Івана Нечуя-Левицького. Прикметним є його трактат «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)» (1 ч. – 1878, 2 ч. – 1884), у першій частині якого письменник означає власну концепцію «реальної, національної та народної» літератури.

Принцип реалізму автор трактує як вимогу правдивого, естетичного відображення саме українського життя і поєднує його з дидактично-ідейним складником; принцип національності він виводить із вживання української мови та відтворення національного характеру; принцип народності пов'язує з народною мовою, епічними та ліричними формами народної поезії (фольклором). Відтак, однією з центральних ідей письменника стає національна специфіка реалізму в Україні, ґрунтованого на зображенні українського народу на українській території.

Іван Нечуй-Левицький писав: «Коли писальник хоч трошки чує себе українським громадянином, часткою українського народу й українського громадянства, він повинен мати за святу повинність одсвічувати в своїй фантазії, в своєму серці ту громаду, що роїться круг його <...> а не перелазити в чужі городи і підставляти свою душу під картини чужої, неукраїнської життя» [12, 77].

Сучасний дослідник М. Бондар зауважує: «Варто підкреслити, що міркування про «українську життя» подано не в уступах, присвячених «народності» чи «національності», а в уступі про «реалізм» – настільки тісно пов'язував Нечуй базову засаду своєї естетики й поезики із тим об'єктом, який вважав неусувним чи й єдино вартісним для всієї національної літератури і – для себе самого» [3, 109]. Отже, для письменника література значною мірою обумовлена об'єктом, який вона показує.

Так, аналізуючи твори «великоруських» письменників (М. Гоголя, Л. Толстого, І. Гончарова, І. Тургенєва, М. Некрасова та ін.), Іван Нечуй-Левицький наголошує на «локальності» літератури: «Великоруська література стала тепер на правдивій дорозі, стала реальною, національною і народною і через те саме стала зовсім місцевою літературою, як воно і повинно бути. Вона описує місцеву життя і тим сповняє до кінця свою впливаючу роллю тільки для великоруської нації» [12, 120]. Варто додати, що така теза була пов'язана із дидактичністю: читач мав ставати краще, впізнаючи у героях представників свого стану, народу, країни.

У листі до М. Коцюбинського прозаїк узагальнював: «Нашим письменникам треба дбати про свій край, обписувати усі верстви, усе життя, усіх людей, які тільки є на території українського плем'я» [9, 400]. Отже, Іван Нечуй-Левицький створював своєрідний портрет нації, зображуючи її представників, стверджував її існування як окремого народу, відмінного психологічно, територіально і побутово від Великої Росії. Тому значну роль відігравала саме українська топографія.

За визначенням О. Пронкевича, який досліджує взаємозв'язок нації та національного пейзажу у монографії «Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму»: «Національна свідомість не може не уявляти себе як національний ландшафт, за яким закріплено грона національно маркованих значень» [15, 256]. Схоже ставлення властиве для Івана Нечуя-Левицького: український пейзаж для письменника пов'язаний з культурою та історією.

Так, Радюк («Хмари») під впливом степового пейзажу починає уявляти українське минуле: «*Вся степова трава, всі степові квітки були неначе обмочені в кров, виростили політи тією кров'ю, пускали коріння в кістки й попіл, розносили попід небом пахоці, витягнуті з українських душ, то козацьких, то дівочьких, замордованих за те, що вони родились на тих степах, що вдихнули в себе повітря українського неба, української землі*» [14, 108]. У такий спосіб, як зазначає М. Кодак, «<...> ідеологізованим, національно репрезентативним іноді постає навіть пейзаж» [5, 45].

Описує Іван Нечуй-Левицький і простір, маркований українськими національними значеннями, зокрема, присвячує оповідання могилі Т. Шевченка («Шевченкова могила»), містам Дрегочин та Остріг («Дрегочин та Остріг»), маєтку гетьмана І. Мазепи: «<...> *за ними в сизій далечі на горбах бовваніла дідицька клуня в Мазепинцях, в давній маєтності гетьмана Івана Мазепи, і*

стриміли рядки тополь кругом току, неначе натикані турецькі мінарети навкруги величезного присадкуватого східного храму. <...> Подумав би, що в цій прехорошій мирній та тихій країні ніколи не крапнула й крапля людської крові. А тим часом скільки там було її пролито!» [11, 18].

Б. Андерсон у праці «Уявлені спільноти» пояснює взаємозв'язок між нацією та відтворенням її території на карті, зокрема, у колоніальному аспекті. Так, наприклад, існувала карта-емблема, на якій одним кольором позначалися території імперії та колоній. З таких карт вилучали географічні складники (паралелі, річки, назви міст тощо), й у вигляді «кольорової плями» мапа існувала на плакатах, бланках, печатках, обкладинках журналів, означуючи територію завдяки впізнаваності та широкому застосуванню [1, 217].

Подібну стратегію використовував письменник, називаючи реальні міста України, описуючи пам'ятки та пейзажі, акцентуючи на їхньому існуванні, але оминаючи інші країни, у такий спосіб немов створюючи літературну карту. Тож можна сказати, що уся творчість письменника є своєрідною візією України, доказом її існування. М. Тарнавський слушно вказує на цю особливість Івана Нечуя-Левицького: «Його твори пристрасно утверджують існування цієї нації (української – Я. М.), вводять у літературу її представників і той простір, який вони населяють» [16, 217].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозов. Київ : Критика, 2011. 272 с.
2. Білецький О. Іван Семенович Левицький (Нечуй). *Від давнини до сучасності: збірник праць з питань української літератури. Зібрання праць у 2-х томах.* Т. 1. Київ : Держлітвидав, 1960. С. 283–336.
3. Бондар М. Поетика прози І. Нечуя-Левицького: у пошуку естетичних конститuentів. *Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість* : збірник праць Всеукраїнської наукової конференції. Черкаси: вид. Ю. Чабаненко. 2008. С. 105–123.
4. Гаврилова Т. Топонімія творів І. Нечуя-Левицького. *Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість* : збірник праць Всеукраїнської наукової конференції. Черкаси : вид. Ю. Чабаненко. 2008. С. 499–504.
5. Кодак М. Реалізм. *Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.* / За ред. М. Яценка. Київ : Либідь, 1998. Кн. 3. С. 35–73.
6. Лімборський І. Контрверсійність просвітницького реалізму: ревізія ідеологічного міфу і спроба парадигматичного аналізу. *Слово і час.* 2005. №7. С. 37–44.
7. Нечуй-Левицький І. Апокаліпсична картина в Києві. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 8. Київ : Наук. думка, 1967. С. 259–263.
8. Нечуй-Левицький І. Вечір на Владимирській горі. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 9. Київ : Наук. думка, 1967. С. 70–94.
9. Нечуй-Левицький І. Лист до Михайла Коцюбинського від 20 січня 1903 р. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 10. Київ : Наук. думка, 1966. С. 399–402.
10. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря. *Зібрання творів у 10-ти томах.* т. 3. Київ : Наук. думка, 1965. С. 34–143.
11. Нечуй-Левицький І. На гастролях в Микитянах. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 8. Київ : Наук. думка, 1967. С. 5–129.
12. Нечуй-Левицький І. Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування). *Українство на літературних позах з Московщиною.* Львів : Камеяр, 1988. 255 с.
13. Нечуй-Левицький І. Ніч на Дніпрі. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 8. Київ : Наук. думка, 1967. С. 188–199.
14. Нечуй-Левицький І. Хмари. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 2. Київ : Наук. думка, 1965. С. 5–337.
15. Пронкевич О. Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму : монографія. Київ : Педагогічна преса. 2007. 256 с.
16. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ: Laurus, 2018. 287 с.

Yaroslava Muravetska. TO THE SOURCES OF IVAN NECHUI-LEVYTSKYI'S CARTOGRAPHY

The cartography of landscapes in Ivan Nechui-Levytskyi's fiction has been analyzed in the paper. The purpose of the article is to find out the sources of the writer's topography. The function of using non-Ukrainian toponyms has been clarified. The Ukrainian model of realism proposed by Ivan Nechui-Levytskyi in his treatise Contemporary Literary Direction, has been highlighted. Therefore, Ukrainian toponyms have been explored in line with the interconnection of nation and national landscape.

Keywords: *Ivan Nechui-Levytskyi, cartography, topography, Ukraine, national, landscape.*